

Koodinvaihtotutkimuksen perusteita ja kielikontaktien historiaa suomeksi

Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen ja Päivi Pahta (toim.): *Kielet kohtaavat*. Tietolipas 227. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009. 340 s. ISBN 978-952-222-081-3

Jyrki Kalliokosken, Lari Kotilaisen ja Päivi Pahtan toimittama artikkelikokoelma *Kielet kohtaavat* perustuu samannimiseen kielikontaktien ilmiöitä esittelevään luentosarjaan, joka järjestettiin Helsingin yliopiston eri kieliaineiden yhteistyönä luvuonna 2007–2008. Kurssilla luennoineet kaksitoista tutkijaa työstivät kukin osuudesta artikkelin. Teoksen aluksi Kalliokoski esittelee erilaisia kielentutkimuksen näkökulmia, joista monikielisyttä ja kielikontakteja voi tarkastella, johdatellen samalla lukijaa kirjan artikkelikirjoon. Kirja on jaettu neljään kolmen artikkelin jaksoon, joista ensimmäisessä esitellään koodinvaihtotutkimuksen peruskäsitteitä (Kovács) ja nimetään esimerkkien kautta kielikontakti-ilmiöiden erilaisia muotoja (Bartens, Lindstedt). Toisessa jaksossa syvennytään kielensisäistä koodinvaihtoa käsittelevien tutkimusten aineistoihin (Kauhanen, Lappalainen, Lehtonen). Kolmas ja neljäs jakso tarjoavat historiallisen näkökulman koodinvaihtoilmiöihin toisaalta kielipoliittisten näkökulmien kautta (Nurmi, Saari, Grünthal) ja toisaalta kirjoitetun kielen aineistojen (Leiwo, Pahta) tarkastelulla. Neljänteen jaksoon ja samalla teoksen päätökseksi on sijoitettu Kalliokosken kielitaitoa käsittelevä artikkeli, jossa koodinvaihtotutkimuksen käsitteistöä sovitellaan kielenoppimisen tutkimukseen.

Koodinvaihdon intentionaalisuudesta

Kalliokoski viittaa johdannossaan muun muassa Muyskenin (2000) analyysiin koodien sekoittumisen 18 eri lajista (s. 12) ja toteaa, että koodinvaihto voi terminä tarkoittaa hyvin monenlaisia kielilisen vaihtelun ilmiöitä. Monien erisuuntaisten jatkumoiden joukosta voi tämän teoksen kirjoittajille kuitenkin nähdäkseen poimia yhden jaetun koodinvaihtokäsityksen: tässä teoksessa koodinvaihto nimittäin näyttätyy puhujan tarkoituksellisenä toimintana eikä vaikkapa toisen kielen puhujan puutteellisen kielitaidon kompensoijana. Koodinvaihto ei siis ole samaa kuin interferenssi, joka on kielten tahatonta toisiinsa sekoittumista.

Kielikontakti- ja koodinvaihtotutkimuksen viitekehyksessä kielten keskinäinen vuorovaikutus kuvataan positiivisin termein. Kielenpuhuja ei hallitse toista kieltä huonosti, vaan hän on sekventiaalisesti monikielinen. Lähtökieli ei häiritse toisen kielen oppimista, vaan kielenpuhuja ilmentää maahanmuuttajan identiteettiä. Kielet eivät sekoitu, vaan puhujat vaihtavat tarvittaessa koodia. Avainsanana näyttää olevan intentionaalisuus: virheitä tehdään vahingossa mutta koodia vaihdetaan tietoisesti – näin ainakin tutkijat haluavat ymmärtää. Selvittämättä jää, mitä tarkoitetaan tietoisella kielenkäytöllä ja kuinka kielenkäyttäjän valintojen tiedostavuutta voidaan tarkastella.

Heini Lehtosen artikkelin aineisto ei näytä ongelmitta tukevan intentionaa-

lisuuden ideaalia. Lehtonen tarkastelee monikielisyyttä maahanmuuttajanuorten identiteetin osana, ja sen vuoksi hän on myös kysellyt informanttien omia käsityksiä kielenkäyttötavoistaan. Lehtosen mukaan maahanmuuttajanuoret käyttävät sekä ”aksenttia” (s. 167–170) että ”huonoa suomea” (s. 171–174) tietoisina ilmaisun tyylikeinoina. Huono suomi esiintyy maahanmuuttajanuorten dialogissa epäsuorassa kerronnassa morfosyntaktisesti puutteellisena kielenä; poikkeamat yleiskielestä on lueteltu s. 173 ja 174. Haastatellut nuoret ovat tietoisia molemmista kielellisen tyyllityksen lajeista ja kertovat joskus hännäävänsä opettajiaan käyttämällä tahallaan puutteellisempaa kieltä kuin mitä osaavat.

Aksentista ei ole aineistossa esimerkkejä, mutta maahanmuuttajanuorten haastattelujen perusteella sen voisi kuka ties tässä määritellä prosodisin keinoin ilmaistuksi vierasvaikutteisuudeksi. Väheksymättä informanttien metakielellisiä taitoja on kuitenkin kysyttävä, voiko aksentin olemassaoloa ja merkitystä päätellä ilman tallenteita. Todentamatta jää, miten identiteettiä ilmentävä aksentti näkyisi suomen kielessä ja millaisin prosodisin piirtein sitä tuodaan esiin. Tekisivätkö informantit tahallaan jopa virheitä äänneiden kestoissa ja vokaalisoinnussa vai muuttaisivatko vain intonaatiota, artikulaatiota ja äänen väriä? Toisin sanoen, ilmennetäänkö aksenttia jollakin kielellisellä piirteellä vai onko se yksinomaan paralingvistinen ilmiö?

Monisyisessä kuvauksessaan arabian kielen diglossiasta ja koodinvaihdosta Irina Kauhanen erottelee toisistaan preskriptiivisen standardikielen ja kielenkäyttäjän käsityksen standardikielestä kahdeksi eri koodiksi. Koodinvaihtotut-

kimuksen lähtökohtana pitäisi tutkijalla hänen mukaansa olla empiiristä tietoa näistä molemmista. Muita koodeja ovat lukuisat kaupunki- ja kylämurteet. Arabian standardikielen ja murteellisten kielimuotojen välistä vaihtelua ei voi kuvata jatkumoksi, eikä vaihtelua sen vuoksi ole ongelmatonta kuvata perinteisin variaationtutkimuksen menetelmin. Tähän tilanteeseen koodinvaihtotutkimus näyttää antavan parempia välineitä. Arabian murteiden – tai puhekielten – keskinäisiä suhteita jatkumonluonteisuus sen sijaan kuvaa.

Kauhasen artikkeli herättää kysymyksen, olisiko suomen maahanmuuttajien kielen analyysissäkin pyrittävä erottamaan yleiskielinen koodi ja toisaalta kielenkäyttäjän käsitys yleiskielestä. Toisaalta Magdolna Kovács osoittaa koodinvaihdon terminologiaa kuvatessaan, että tutkijoiden on usein mahdotonta erottaa koodinvaihtoaineistosta matriisikieli ja upotettu kieli. Tämä perustelee osaltaan sitä, että monikielisten puhujien arkiset koodinvaihdot eivät ole sillä tavalla ”hallittua” toimintaa, että koodinvaihto voitaisiin aina olettaa intentionaaliseksi. Koodinvaihto näyttää usein tapahtuvan sanastoaukon paikkaamiseksi (esimerkki 10 s. 29, esimerkit 20 ja 21 s. 33 ym.), jolloin kyseessä ei näytä olevan puhujan intentionaalinen valinta vaan ainoa kommunikointimahdollisuus.

Selvemmin tyyllittelystä on kyse Hanna Lappalaisen kuvaamissa koodinvaihtotilanteissa, joissa suomen yleiskieli vaihtelee puhekielen ja ajoittain murteen kanssa saman puhujaryhmän keskusteluissa. Kaikki informantit ovat tässä tapauksessa äidinkielisiä puhujia. Koodinvaihdon voi tunnistaa ensisijaisesti lingvistisistä (luettelo s. 126) mutta toissijaisesti paralingvistisistä (s. 132–133) piir-

teistä. Vaikka kirjoittaja valittaa kieli-
muotojen läheisyyden hämmentävän jos-
sakin määrin analyysiään, tämä aineisto
antaa kuitenkin mahdollisuuden tark-
kaan koodinvaihdon funktioiden analy-
ysiin (s. 136–149) ja jopa moodinvaihdo-
sten tarkasteluun (s. 145–149). L1-keskus-
telussa koodinvaihto liittyy esimerkiksi
toimintasiirtymiin, topiikinmuutoksiin,
moodinvaihdokseen tai roolinmuutok-
seen. L2-keskustelussa taas koodinvaihto
saa toisenlaisia funktioita, joista ainakin
sanastoaukon paikkaaminen näyttää tä-
män teoksen esimerkkiaineistojen perus-
teella olevan yksi.

Koodinvaihdon funktioita erittelee
myös Päivi Pahta, mutta hänen aineisto-
naan ovat vanhat englanninkieliset teks-
tit ns. Helsingin korpuksesta (korpuksen
esittelystä ks. s. 297). Teksteissä esiintyviä
koodinvaihdon motivojia ovat luonnolli-
sesti viittaus toiseen tekstiin mutta myös
lukeneisuuden osoitus tai asiantuntija-
identiteetin korostus, moniäänisyyden li-
sääminen, arvokkaan lähteen siteeraus ja
tekstinsisäinen rakennesiirtymä. Toinen
Helsingin korpukseen perustuva artik-
keli teoksessa käsittelee englannin saamia
kielikontaktivaikutteita: siinä Arja Nurmi
luettelee tärkeimmiksi vaikuttajakieliksi
aikajärjestyksessä kelttiläiset kielet, lati-
nan, skandinaaviset kielet ja ranskan.

Koodinvaihdon intentionaalisuutta
korostaa myös Kalliokoski teoksen päät-
tävässä artikkelissaan. Hän sanoo ha-
luavansa osoittaa, että koodinvaihdon
taustalla alkeistason L2-puheessa ei vält-
tämättä ole puutteellinen kielitaito vaan
että kyse voi olla kielellä leikkittelyn ja
moniäänisyyden tavoittelusta (s. 310).
L2-puhuja voisi siis jo alkeistasolla tavoit-
tella viestin yksinkertaisen perillemenon
lisäksi muita kielellisiä funktioita. Kal-
liokoski pitää ongelmallisena kommuni-

kointistrategia-ajattelua, koska strategia-
sanalla viitataan tietoiseen toimintaan
eikä aina voi tietää L2-kielestä äidin-
kieleen vaihdettaessa, onko kyse tietoi-
sesta kompensatiosta vai jonkin muun
funktion täyttävästä toiminnasta (s. 315).
Tässä en aivan ymmärrä kirjoittajan ar-
gumentointia – toisaalta hän haluaa
osoittaa L2-puhujan olevan tiedostava ja
moniääninen kielenkäyttäjä mutta toi-
saalta hän ei usko, että kielenoppija voisi
aina olla edes strategiatietoinen kommu-
nikoija. Toisen kielen oppimisen tutki-
muksessa kuitenkin kommunikointistra-
tegialla tarkoitetaan pyrkimystä tuottaa
L2-kielellä kehystetyssä tilanteessa ym-
märrettävä tuotos tarvittaessa apukei-
noja (esim. parafraseja, likiarvoja, yk-
sinkertaistamista ja toistoja) käyttäen.
Käsitteellä viitataan pragmaattiseen toi-
mintoon, joka on luonteeltaan yksinker-
taisempi kuin kielellä leikkittely tai moni-
äänisyyden punominen kielelliseen tuo-
tokseen.

Kalliokoski haluaa kumota ajatuk-
sen siitä, että L2-puhujalle koodinvaihto
olisi aina kommunikointistrategia ja ottaa
Kuisman (2001) amerikansuomi-aineis-
tosta esimerkin, jossa alkeet hallitseva L2-
kielenkäyttäjä kertoo ”suomeksi” vitsin (s.
316). Kalliokosken tulkinnan mukaan vit-
sin kertominen L2-suomella osoittaa, että
koodinvaihtoa voi käyttää alkeistasolla-
kin kielellisen resurssin osoituksena eikä
se siis välttämättä liity puutteelliseen kie-
litaitoon. Toinen tulkinta samasta esimer-
kistä olisi, että kyseinen L2-puhuja upot-
taa suomenkieliseen matriisikertomuk-
seen englanninkielisen vitsin. Tällöin hän
nimenomaan käyttää koodinvaihtoa lei-
kinlaskussa välttämättömänä kommuni-
kointistrategiana, ja leikinlasku on mah-
dollista vain siksi, että keskustelukump-
pani ymmärtää englantia.

Kielihistoriallisia katsauksia

Kielet kohtaavat tarjoaa myös viisi kielihistoriallisesti sivistävää katsausartikkelia, joissa ei ensisijaisesti pohdita koodinvaihtotutkimuksen käsitteistöä ja problematiikkaa. Artikkeleissa kuvataan eurooppalaisia tai eurooppalaislähtöisiä kielikontakti-ilmiöitä.

Kronologisesti kaukaisimmat esimerkit esitellään antiikin kielimaailmasta. Tuskin enää olisi mahdollista löytää kielentutkijaa, joka Leumannin tavoin (ks. Leiwo s. 265) pitäisi antiikin kieliä kreikkaa ja latinaa koskemattomuutensa vuoksi erityisen kelvollisina eurooppalaisen sivistyksen kulmakiviksi. Martti Leiwon artikkelista voisi jopa päätellä, että asia on oikeastaan juuri päinvastoin: kreikka ja latina ovat sopineet sivistyksen pohjaksi juuri monitahoisten kielikontaktiensa vuoksi.

Balkanin kieliliitto on kiinnostava kertomus kahdeksan samalla alueella puhuttavan erilähtöisen kielen (kreikka, albania, romania, bulgaria, makedonia, serbian torlakkimurteet ja romani) suhteellisen tasaveroisesta vuorovaikutuksesta, jossa kielet lähenivät syntaktisesti toisiaan ja tapahtuneet muutokset vahvistivat kieliliiton muodostumista (Lindstedt s. 91). Kieliliiton synnyn selityksiä Jouko Lindstedt etsii ennemmin tarkastelemalla, mikä kieli on balkanisoitunein, kuin mikä olisi balkanismien lähdekieli. Balkanisoituneimmaksi kieleksi osoittautuu makedonia, jolla on ollut kohtuullisen paljon sekä monikielisiä L1-puhujia että toisaalta L2-puhujia. Kiinnostavaksi balkanisoitumisen tekee se, että rakenne ei ole kreolikielten tapaan ainoastaan yksinkertaistunut vaan pikemmin kulkenut kohti keskinäistä käännettävyyttä.

Angela Bartens luo katsauksen eurooppalaispohjaisten, erityisesti portugalisiin pohjautuvien kreolien syntyyn ja tutkimushistoriaan. Vaikka kreolikielen syntyprosessi ei ole kielenkäyttäjien kannalta demokraattinen tapahtuma eikä kielen historiasta ole helppo olla ylpeä, nykyhetken kannalta on olennaista, että kreolikieli on täydellinen kielellinen järjestelmä, joka synnyttyään toimii kuten mikä tahansa muukin kielimuoto. Äidinkielliset kreolin puhujat tiedostavat puhuvansa stigmatisoitunutta kielimuotoa, mutta siitä huolimatta heidän kielellinen identiteettinsä rakentuu kreolin kautta. Ristiriitainen tilanne luo kreolialueiden kielisuunnitteluun aivan omanlaisensa haasteet.

Suomen ja ruotsin kohtaamiset autonomian ajan Suomessa ovat Mirja Saaren artikkelin aiheena. Saari esittelee muun muassa katkelmia tunnettujen aikalaisten yksityiskirjeistä (s. 212–226). Suomen vaikutusta nykyviroon puolestaan käsittelee Riho Grünthal vuoden 2004 virolaisten päivälehtien ja niiden saamien Internet-kommenttien perusteella. Hän esittää kuitenkin myös tiiviin ja kattavan katsauksen historiaan aina keskiajalta nykyaikaan. Grünthalin artikkeli päättyy viihdyttävään alalukuun, jossa kuvataan, kuinka kaksikieliset virolaiset hyödyntävät suomen kielen taitoaan referoinnissa ja kulttuurisesti latautuneissa metaforissa.

Vaikka *Kielet kohtaavat* -teokseen on päätynyt hyvin erilaisista näkökulmista monikielisyyttä tarkastelevia artikkeleita, on se silti lukukokemuksena yllättävän yhtenäinen. Tämä lienee kunnollisen toimitustyön ansiota. Erityisen ilahduttavaa on, että meillä vähän tunnettujen kielten – kuten Balkanin kielten, ara-

bian tai kreolien – tuoretta tutkimusta on tämän teoksen myötä julkaistu nyt myös suomen kielellä.

MARIA KELA
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Lähteet

KUISMA, KAROLIINA 2001: Alkeisoppijan

kommunikaatiostrategiat puheessa ja kirjoitelmissa: kielelliset ongelmatilanteet ja niistä selviytyminen. – Taija Nieminen (toim.), *Vuorovaikutus ja suomen kielen oppiminen* s. 11–75. Kakkoskieli 3. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

MUYSKEN, PIETER 2000: *Bilingual speech. A typology of code-mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.

Puheenvuoroja kielen ja kulttuurin vuorovaikutuksesta

Anna Idström ja Sachiko Sosa (toim.): *Kielissä kulttuurien ääni*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009. 311 s. ISBN 978-952-222-129-2.

Yhä monikielisemmässä ja monikulttuurisemmassa Suomessa on ajankohtaista pohtia sitä, mikä merkitys kielellä on ihmiselle kulttuurisena oliona. Tähän keskusteluun osallistuu Anna Idströmin ja Sachiko Sosan toimittama teos *Kielissä kulttuurien ääni* valottamalla aihepiiriä viidestätoista näkökulmasta. Tavoitteena on tarjota lukijalle ajankohtaista tietoa kielen ja kulttuurin välisestä suhteesta sekä siitä, mitä kulttuuriperinnöstä ollaan menettämässä kielikuolemien myötä.

Kulttuuri kielentutkimuksen ja kääntämisen haasteena

Artikkelissaan ”Miksi grammatikko unohtaa kulttuurin?” Urho Määttä käsittelee kielen kulttuurisidonnaisuutta

1900-luvun loppupuolen kielitieteen teoreettisena ongelmana. Määttän mukaan kielentutkimuskin on kulttuurinen konstruktio ja tätä taustaa vasten erilaiset teoreettiset tulkinnat kielen ja kulttuurin suhteesta ovat helpommin ymmärrettävissä. Ulla Vanhatalo esittelee puolestaan luonnollista semanttista metakieltä ja sen kehittäjää, puolalaissyntyistä kielentutkijaa Anna Wierzbickaa. Metakielen taustalla on käsitys siitä, että vain perusteellisella sanojen merkitysten selvittämisellä voidaan päästä lähelle sitä, mitä äidinkieliset puhujat kielen käsitteistä tajuavat. Artikkelissa valotetaan laajasti Wierzbickan elämänvaiheita suhteessa häntä tutkijana innostaneisiin kysymyksiin.

Anna Idström tarkastelee metaforien syntyä ja kuolemaa sekä käy rajankäyntiä metaforan ja metonymian välillä. Artikkelissa kuvataan kiinnostavasti, miten metaforissa ja metonymioissa heijastuu kieliyhteisön jäsenten arki. Ihmisen aistit ovat sinänsä universaalisti samanlai-